

УДК 821.161.2-144.09

Тереза Левчук

«ЗАПОВІТ» ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ ЖАНРУ

Активним жанротворчим чинником заповіту є ідейно-змістовий мотив. Численні приклади таких віршів у світовій ліриці канонізували жанр вірша-заповіту. Існують апокрифічні, елегійні та сатиричні зразки цього жанру. В українській літературі заповіт як жанр утвердився у творчості Тараса Шевченка, поєднавши особисте й національне начала у високохудожній поетичній формі.

Ключові слова: жанр, основний мотив, вірш-заповіт, романтичне світосприйняття, традиція

Постановка проблеми. Поняття жанру є одним із центральних у літературознавстві й активно розробляється у світовій науці. Про-

йшовши довгий шлях неузгодженості в термінології й на сьогодні зберігши право на творчу свободу учених-літературознавців, дефінітивні рамки жанру залишаються рухливими. Зумовлено це поведінкою самих жанрів, які перебувають у постійному русі, розширюючи жанрову систему художньої літератури.

Особливою чисельністю жанрів вирізняється лірика. Строкатість жанрової системи утруднює чітке відмежування окремих жанрів, особливо коли вони близькі за якимись ознаками. Наприклад, давно назрілою є проблема розмежування ліричних жанрів із тематичною домінантою пам'яті (як-от: вірш-пам'ятник, епітафія, плач, реквієм) та зіставлення з близькими в ідейно-художньому плані жанрами вірша-заповіту, «останніх віршів» тощо.

Аналіз досліджень із проблеми. Жанрологія налічує численні дослідження, основою яких стали праці М. Бахтіна, Ю. Тинянова, С. Аверінцева, Б. Томашевського, О. Фрейнденберг, Ц. Тодорова, Н. Тамарченка, Л. Чернець, А. Ткаченка, Б. Іванюка, Н. Копистянської, О. Ніколенко, Н. Бернадської та ін.

Теоретично окреслив межі вірша-заповіту як жанру Б. Іванюк («Жанрологічний словник. Лірика»). Жанрове означення заповіту трапляється в оглядових статтях антологій, як-от «Книга заповітів: Французькі поетичні прощання та заповіти XIII–XV століть» (М. : Водолей, 2012. – 236 с.), і теоретичних працях, зокрема «Теорія жанру. Дослідження і розбори» Н. Лейдермана (Єкатеринбург, 2010).

Про жанрові рамки відомого твору Тараса Шевченка принагідно говорять Ю. Івакін, П. Одарченко, Т. Чернишова, В. Смілянська, В. Скуратівський. Численні зразки віршів-заповітів у світовій ліриці дозволяють виокремити його з-поміж інших ліричних жанрів. **Мета статті** – теоретичне обґрунтування мотиву заповіту як жанротворчого чинника на конкретному історико-літературному матеріалі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Шевченків «Заповіт» сьогодні є не просто легендарним твором української літератури, але й символом національного відродження. Національно-масове сприйняття, за спостереженням В. Скуратівського, справді «зміфологізувало» цей твір [11, с. 5].

Зважаючи на весь ореол святості «Заповіту», залишаються відкритими літературознавчі проблеми, зокрема визначення жанру. Звісно, не самого вірша Шевченка, а всіх поетичних творів такого звучання.

Петро Одарченко пише: «За жанровими ознаками вірш «Як умру, то поховайте» належить саме до заповіту: автор заповідає, щоб його

поховали на Україні, він закликає своїх земляків постати проти поневолювачів і скинути кайдани неволі, здобути свободу й у вільній державі згадати його добрим словом» [7, с. 31]. Дослідник вказує, що «поетичні заповіді, ліричні прощання поета з світом» існували здавна у світовій поезії, і наводить приклад оди Горація «До Мельпомени», в якій античний поет проголошує: *«Я не умру цілком: єства мого частина / Переживе мене...»* (переклад М. Зерова). Непроминальна творчість поета стане йому вічним пам'ятником, міцнішим від міді.

У генологічному аспекті заповіт найчастіше трактується як різновид жанру пам'ятника, але у творі присутній і адресат – нащадок або нащадки, що дозволяє трактувати зразки таких поезій як послання. Пам'ятник, у свою чергу, розглядають як особливий різновид хвалебної оди, або ж своєрідний панегірик собі від себе ж.

Фактично ми маємо ілюстрацію теоретичного міркування Цветана Тодорова. В есе «Походження жанрів» він пояснює механізм жанротворення: «Новий жанр завжди є трансформацією одного чи кількох старих жанрів: через інверсію, через переміщення, через комбінування» [12, с. 25]. Ще одна думка прочитується зі сторінок літературознавчого есе Ц. Тодорова – жанри виникають завдяки порушенням норми, але для цього вихідною умовою є її існування.

Ода (жанр вже означений) під назвою «До Мельпомени» була тридцятою в третій книзі Горацієвих творів цього жанру, але лише вона зажила найбільшої світової слави й зазнала численних наслідувань. Саме переспіви та використання провідного мотиву – воздвиження пам'ятника самому собі – й утворило новий жанр. Отож, пам'ятник став жанром тільки тоді, коли його почали наслідувати. Важливою складовою є особисте начало, Горацій говорить не про когось іншого (як і має бути у класичній оді), а про себе, про особистий внесок у розвиток римської культури, про усвідомлення власної ролі поета. Відтак, саме особисте стало осердям нового жанру, який аби канонізуватися, мусив знайти численні підтвердження у зразках світової літератури.

Жанрове новаторство Горація (що усвідомилося тільки згодом, коли канонізувався жанр пам'ятника) розвинулося в пізніший поетичній традиції (В. Шекспір, Й. Гете, П. Ронсар, А. Міцкевич).

Особливо плідною традиція пам'ятника була в російській літературі, де вона пережила періоди класичного наслідування в ХІХ та

трансформації в ХХ ст. Саме цей мотив об'єднує наслідувальні «пам'ятники» періоду «рефлексивного традиціоналізму» (С. Аверинцев), до яких відносимо зразки М. Ломоносова, Г. Державина, О. Пушкіна, В. Брюсова. У названих віршах спостерігаємо текстові паралелі з першотвором Горація.

Особливо цікаво порівняти вірші О. Пушкіна та Т. Шевченка вже в тому плані, що «Заповіт» був уперше надрукований в безцензурному виданні «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» (Лейпциг, 1859). З іншого боку, обидва представляють обличчя національних літератур свого часу.

О. Пушкін за власну заслугу визнає прославлення свободи, заклики до милості в жорстокий вік, але провідний мотив поезії наслідує Горація:

*Нет, весь я не умру – душа в заветной лире
Мой прах переживет и тленья убежит –
И славен буду я, доколь в подлунном мире
Жив будет хоть один пиит* [8, с. 586]

У творі Пушкіна звучать імперські мотиви:

*Слух обо мне пройдет по всей Руси великой,
И назовет меня всяк сущий в ней язык,
И гордый внук славян, и финн, и ныне дикий
Тунгуз, и друг степей калмык* [8, с. 586].

На відміну від поетичних заповітів (пам'ятників) російських сучасників, Шевченко у своєму заповіті не мріє про особисту славу, а заповідає своїм землякам боротися за волю народу, у тому числі й від московського імперського гніту. Для поезії ХІХ ст. традиційним є використання алегорії Музи як творчого натхнення. Цей образ трапляється у творах Пушкіна та Шевченка. У вірші «Мое завещание. Друзьм» російський поет вкотре звертається до Музи – дарительки натхнення, ставлячи її в ряд міфологічних та культурних персонажів: Ерот, Анакреонт, Ахерон, Вакх, Темір, Аполлон.

У своїй творчості звертається до Музи і Шевченко, однак у «Заповіті» цього традиційного для жанру мотиву немає. Для народного поета важливо прийняти славу не з рук Музи (культурологічний контекст), а від рідного звільненого народу (життєва стихія).

Близьким до Шевченкового розуміння творчості був ще один представник слов'янського світу Юліуш Словацький. У вірші «Мій заповіт» польський поет заповідає нащадкам:

*Оповісте ви тільки, друзі милі,
Що я отчині молодість оддав,
Був корабель в бою – я при вітрилі,
Пішов на дно – і я з ним потопав* [9, с. 204].

(переклад М. Рильського)

На відміну від Словацького, Шевченко не скоряється обставинам, а й по смерті стежитиме за виконанням духовного заповіту: душа поетова витатиме над рідними горами й ланами, допоки народ не визволиться, і аж тоді вона полине «до самого Бога Молитися...»

Глибоке відчуття єдності з народом простежуємо і в прагненні бути похованим «*на могилі*», тобто на козацькому кургані, а не в могилі на цвинтарі, що означало поділити долю захисників рідної землі, прилучитися до козацької слави. Відчуття органічного злиття поета з рідним краєм вибудовується, за словами І. Франка, у формі градації шляхом прямої асоціації від частини до цілого: «Вже слово «поховайте» будить в нашій уяві образ гробу: одним змахом поет показує нам сей гріб як частину більшої цілості – високої могили; знов один змах, і ся могила являється одною точкою в більшій цілості – безмежнім степу; ще один крок – і перед нашим духовним оком уся Україна, огріта великою любов'ю поета» [14, с. 68–69].

Композиційно «Заповіт» – це звернення ліричного героя до народу. Поезія написана у формі монологу, в якому, за спостереженнями Григорія Нудьги, над елегійними настроями панує пафос суспільно-політичної боротьби. Уже ці зауваження намагаються пролити світло на жанрову природу «Заповіту» Шевченка. Жанрові дефініції мали місце ще при житті Шевченка: у згаданому першому виданні він вийшов під заголовком «Думка». Свої твори Шевченко часто називав думками, думами, що виявляє глибоку медитативну природу його поетичних роздумів, монологічну форму.

У функціональному відношенні заповіт близький до пам'ятника, й багато літературознавців саме так і трактують цей жанр. Зокрема й вірш Шевченка неодноразово згадувався в такому контексті (В. Смілянська, Т. Чернишова).

Однак існують і відмінні думки. Ю. Івакін, говорячи про традицію літературних заповітів у світовій поезії (він називає оду Горація,

наслідувальні вірші Державина, Пушкіна, «Малий заповіт» і «Великий заповіт» Війона, «Прощання» Беранже, з творів радянської літератури – «Во весь голос» Маяковського), наголошує, що Шевченко «не скористався якоюсь традиційною формою чи певним літературним зразком. Він створив цілком оригінальний і неповторний твір, поява якого, проте, була закономірною і підготовленою всім розвитком Шевченка – поета селянської революції» [2, с. 368].

П. Одарченко також притримується думки про новаторство Шевченка, вважаючи, що поет створив цілком оригінальний твір, в якому відбилися ідеї його політичних поем і віршів, зокрема творів періоду «трьох літ». Цей вірш справді органічно вписується у контекст Шевченкової творчості, а особливо згаданого періоду. У «найбільш загадковий» (О. Дорошенко) 1845 р. за останні три місяці були написані такі шедеври, як «Єретик», «Сліпий», «Великий льох», «Стоїть у селі Суботові», «Наймичка», «Кавказ», «І мертвим, і живим...», «Холодний Яр», «Давидові псалми», «Маленькій Мар'яні» і «Заповіт». Дослідники припускають, що поет за період від січня до жовтня працював над чернетками творів, а потім лише переписував, але безперечно, що всі твори Шевченко написав під свіжими враженнями від перебування в Україні. «Записаний останнім в альбом «Три літа», «Заповіт» є неначе епілогом до поезій 1843–1845 рр.», – пише Ю. Івакін [2, с. 367]. Він своєрідними нитками-мотивами пов'язаний з іншими творами «трьохлітнього» періоду. «Посланіє» до українців також сприймається як духовний заповіт:

*В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля.*

.....
*Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде.*

.....
*І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь [16, с. 283–289].*

«Заповіт» у 24 рядках узагальнює досвід попередньої творчості Шевченка, а особливо його грандіозної «над-осені» (В. Скуратівський), мабуть єдиному аналогові болдинській осені в українській літературі.

Говорячи про оригінальність Шевченка, дослідники насамперед мають на увазі ідейне осердя поезії – заклик до боротьби за визволення цілого народу. Однак новим є і трактування жанру.

Професор Н. Копистянська у монографії «Жанр, жанрова система у просторі літературознавства» (Львів, 2005) звернулася до відомих концепцій жанру та жанрової системи, вибудувавши цілісну генологічну картину. Пройшовши довгий шлях неузгодженості в термінології й на сьогодні зберігши право на творчу свободу учених-літературознавців, дефінітивні рамки жанру залишаються рухливими. Узгодити стале й змінне в межах жанру Н. Копистянська намагається за допомогою концепції чотирьох взаємопов'язаних і взаємозумовлених сфер спіралі, де перша сфера окреслює жанр як поняття найбільш абстрактне, загальнотеоретичне, друга як історичне, обмежене в часі та «літературному просторі», третя як явище конкретної національної літератури і четверта як вище індивідуальної творчості [4, с. 32–34]. Таким чином, дослідниця стверджує (і творчість Шевченка тому – яскрава ілюстрація) індивідуальну роль видатних митців у формуванні жанру.

З іншого боку, М. Бахтін вважав, що жанр є посередником між індивідуальним і колективним, одиничним і загальним [1, с. 211]. Тобто, жанр виступає як колективно-індивідуальний регулятор складного процесу людського спілкування.

«Заповіт» Шевченка демонструє дивовижно органічне злиття глибоко особистого та колективного. У цьому вірші «відображено складну гаму почуттів від спокійних особистих роздумів автора до полум'яних закликів боротися за ідеали волі» [15, с. 231].

Г. Нудьга, автор цитованої статті про «Заповіт» зі «Шевченківського словника» та фундаментальних праць про пісенний фольклор, неодноразово порушував проблему жанрів Шевченкових творів у відповідному контексті. Окремі розвідки присвячені «Заповітові» як пісенному шедеврові (зокрема фаховий аналіз мелодії Г. Гладкого подає музикознавець Олександра Цалай-Якименко). Покладений на музику, «Заповіт» розширив власні жанрові обрії: він став не просто популярною *піснею*, а справжнім національним *гімном* українського народу.

Тривалий час вірш-заповіт не мав теоретичного визнання як літературний жанр. Б. Іванюк чи не вперше в українському літературознавстві фіксує термін у «Жанрологічному словнику: Лірика» (Чернівці: Рута, 2001). До цього жоден літературознавчий словник не подає визначення такого жанру, не знаходимо його й у підручниках з теорії літератури. А між тим, цей художній різновид духовного заповідання давно отримав право бути самостійним жанром лірики, тим

більше, що виділяються такі жанри як монолог, проповідь, молитва, інвектива.

Для ліричних жанрів головною типологічною ознакою є провідний мотив, наприклад, для елегії це мотив суму, журби; для гімну, оди, пеана – мотив возвеличення, прославляння; для буколічної поезії – мотив ідеалізованого природного життя. Саме на цій підставі, тобто з огляду на домінуючий мотив, можна говорити про жанр заповіту. Тим більше, що світова поезія нараховує багато зразків цього жанру.

Б. Іванюк вважає, що вірш-заповіт імітує структуру заповітного розпорядження, яке містить у собі 'предмет', 'виконавця' і 'суб'єкта' волевиявлення, з суто риторичною метою [3, с. 25]. Дослідник приводить зразки жанру у світовій ліриці, називаючи імена Р. Геррика, Д. Донна, Д. Гурамішвілі, Ю. Лапера, Ю. Словацького, Х. Ботєва, В. Незвала, Ф. Гарсія Лорки, П. Пазоліні. Твори названих авторів (окрім «Прощання» Лорки) містять у назві слово заповіт, вказуючи на його жанрову природу. Низку поетичних заповітів демонструє російська література, це твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, О. Жемчужникова, І. Анненського, М. Гумільова, М. Заболоцького, Г. Поженяна, О. Кузнецова.

Твори згаданих авторів різняться як змістовим наповненням, так і формальним втіленням.

«Заповіт Робіну-ріполову» англійського поета XVII ст., анакреонтичного лірика та майстра епіграм Роберта Геррика побудоване на грі слів, що не перекладається. Англійською слово *robin* значить малинівка. Його омонім «Робін» є зменшеною формою імені Роберт. Поет часто називав себе Робіном, обіграючи цей каламбур.

«Заповіт» англійського поета-містика XVII ст. Джона Донна тісно вплетений у контекст його творчості, яка має світовий культурний резонанс. Творчість Донна, що представлена любовними віршами, елегіями, сонетами, епіграмами, а також релігійними проповідями, позначена тематично-образними та стильовим міжжанровими перегуками. Образи-емблеми олтаря, дзвону часто трапляються в духовних віршах поета. Зокрема рядки «Медитації XVII» з книги «Звернення до Господа в годину нужди й лиха» («*Devotions upon Emergent Occasions...*») стали епіграфом до книги Ернеста Хемінгуея «По кому подзвін» (англ. «*For Whom The Bell Tolls*», 1940). Вірш «Заповіт» Д. Донна теж містить образ дзвону, який дзвонить по кожному з нас.

Творчість Донна вплинула та становлення стильової манери Йосипа Бродського, який розпочав літературну діяльність із перекладів його віршів та присвятив «Большую элегию Джону Донну» (1963).

У контексті нашого жанрологічного дослідження елегія займає помітне місце. Нам видається слушною думка Н. Лейдермана, який, звертаючись до лірики, головним предметом власної уваги робить елегію. На його думку, у ній виразно закарбувалася специфіка роду як «царства суб'єктивності» (В. Белінський). Елегія, в розумінні дослідника, «старший жанр» (Ю. Тинянов), або метажанр, що впливає на всі інші ліричні жанри. Н. Лейдерман трактує елегію як жанр від початку глибоко драматичний, який втілює вічну екзистенційну колізію всього життєвого шляху особистості – людина і смерть.

Теоретик розвиває теорію «гніздування» ліричних жанрів у їх історичному розвитку, що полягає у зближенні окремих жанрів, споріднених за характером світовідчуття. Покликаючись на Ю. Тинянова, який запропонував контамінації «старшого» та «молодшого» жанру, Н. Лейдерман окреслює структуру метажанрового утворення, або гнізда. Ю. Тинянов у дослідженні «Ода як ораторський жанр» емпірично виділяє такі «старші» жанри, як ода, елегія, балада. Для запобігання термінологічної плутанини Н. Лейдерман говорить про тенденції всередині метажанрових утворень – «одичність», «елегійність» і т. п.

Узагальнюючи теоретичні дослідження, можна окреслити жанрові гнізда оди та елегії як «старших» жанрів, які сформувалися в античній культурі та мають численні наслідування та модифікації. У площині перетину полів оди та елегії знаходиться заповіт. Відтак створюється певна літературознавча суперечність. Ода й елегія – у канонічному вигляді жанри протилежні. У трактовці Ю. Тинянова ода й елегія представляють опозиційну пару в плані ораторсько-декламаторської та мелодично-наспівної мовленнєвої установки.

У ході історичного розвитку жанри проходять періоди піднесення й занепаду, що зумовлено й у тому числі стильовим контекстом доби. Наприклад, ода активно виступає як жанр (та й тенденція) в класицистичному дискурсі, елегія – в романтичному.

Заповіт, як більшість жанрів, пройшов шлях трансформацій. Історія світової культури має цілу традицію біблійних заповітів (останні слова Іакова, Мойсея, Ісуса Навина, Давида). Мотив заповіту став одним із провідних у середньовічній поезії. Зберігаючи зв'язок з

античною та християнською традицією, перегукуючись із фольклорними поминальними плачами та піснями, поетичні заповіти стають самостійною темою міської поезії вульгарними мовами у XII–XV ст. Середньовічна літературна традиція заповітів розгортається у двох напрямках – дидактичному та сатиричному, при чому другий більш розвинений і представлений творами першорядного поета Франсуа Війона.

По суті, «Великий заповіт» та «Малий заповіт» французького поета є антижанрами. Г. Морсон розглядає антижанр як особливий вид літературного жанру, або пародійного жанру, що характеризується відповідністю його зразків певній традиції та набором конвенціональних способів їх інтерпретації [6, с. 233]. При цьому дослідник припускає можливість існування нелітературних жанрів-мішеней та літературних пародій і навпаки.

У світлі такої теорії можна було б розглядати літературний сатиричний заповіт як пародію на позалітературний факт – юридичний документ. Як сатиричний жанр заповіт особливо продуктивний в епохи, коли форми станової юрисдикції (церковне право, феодалський суд) виразно суперечать класовій свідомості інших суспільних прошарків. У такій функції гумористичні заповіти постають як сатира на дійсність. Також активний розвиток пародійних жанрів середньовіччя є реакцією на релігійну та лицарську літературу.

Література розвиненого класицизму ігнорувала жанри позалітературного походження. Відродження заповіту в оновленому тематичному ключі відбулося в добу романтизму (включаючи передромантизм). Говорячи про популярність жанру заповіту, Н. Лейдерман приводить приклади творів саме романтиків. «Установка на звернення до адресата, заданою формою послання, привела до актуалізації та осучаснення таких архаїчних обрядових жанрів, як *заповіт, заклинання, молитва*» [5, с. 361]. У трактуванні Н. Лейдермана, заповіт – це така форма елегії, сюжет якої покладає виконання обов'язку на адресата. «У заповіті завжди є певна аура сакральності, оскільки зобов'язання того, хто покидає цей світ, набуває містичної сили» [5, с. 361].

Всередині жанру заповіт утворює різновиди: за стильовим інтонуванням він може бути патетичним або жартівливим; адресатом заповіту може бути одна людина або цілий народ і т. д.

Цікавим у цьому плані є порівняння «Заповіту» Тараса Шевченка та «Завещання» Михайла Лермонтова. Будучи однолітками, обидва

створили свої вірші у передсмертний (як їм бачилося) час: Шевченко – в період гострої невиліковної хвороби, Лермонтов – перед бойовими діями на Кавказі. На щастя, хвороба Шевченка минула, а от Лермонтов через рік був убитий на дуелі. Романтичні за світосприйняттям, поети залишили прощальні слова. Обидва задумуються про майбутню смерть. Лермонтов звертається до уявного побратима й просить передати поклон рідному краю, слова прощання батькам і сусідській дівчині, а всякому, хто спитає про нього, що «умер чесно за царя». Крізь іронічний тон вчувається передчуття близької загибелі та розуміння безглуздості державного (царського) обов'язку.

Останні слова Шевченка звернені до всього народу, головним його бажанням є звернення боротьби в ім'я державності України і прагнення залишитися в пам'яті вільних співвітчизників власною творчістю.

Традиційно поетичні заповіді передають глибоко особисте переживання власної смерті в проекції на загальнолюдські цінності, вони проголошують насамперед унікальність людського життя, утверджують непроминальність духовності.

Найбільшою втіхою для ліричного героя «Заповіту» Давида Гурамішвілі буде благодійність у його честь, О. Жемчужникова – поява нових поетів громадянського чину. «Заповіт» І. Анненського має конкретного адресата, але містить загальнолюдські настанови молодим людям. Бажання бути спаленим на лоні первозданної природи надає «Заповітові» М. Гумільова язичницького звучання. Влитися в природу, щоб залишитися назавжди, прагне й герой М. Заболоцького. Вірші-заповіді Г. Поженяна та О. Кузнєцова відбивають загальну тенденцію післявоєнної елегійної лінії радянської поезії.

Віршовані заповіді поетів-учасників громадянських і національних рухів (Х. Ботєв, В. Незвал) набувають статусу політичних творів.

Революційний ореол має й «Заповіт» Т. Шевченка. Радянське літературознавство часто підкреслювало цей аспект твору, прив'язуючи його до подій 1917 р. й ігноруючи той факт, що будь-яка докорінна зміна є революцією.

Органічно сприймається Шевченків «Заповіт» у контексті української літератури, історія якої відбиває трагічну історію народу, змушеного постійно боротися за свою державність. Ідеї вірша вплинули на творчість багатьох українських письменників XIX та XX ст. У цьому ряду І. Франко, Леся Українка, В. Сосюра, В. Симоненко та багато інших.

Про спадкоємність традицій в українській літературі Леся Українка писала:

*Ті вічні пісні, ті єдинії спадки
Взяли собі другі поети-нащадки
І батьківським шляхом пішли* [13, т. 1, с. 174].

Наступні покоління поетів успадковували не лаврові віти, а терни і кайдани. Сама поетеса здобувала слави поета-лірика як продовжувачка Шевченка: «від часу Шевченківського «Поховайте та вставляйте, кайдани порвіте» Україна не чула такого сильного слова, як з уст цієї слабосилої хворої дівчини...», – казав І. Франко.

Леся Українка, як і Шевченко, сприймає слово як зброю, заповідаючи його нащадкам:

*Слово, моя ти єдина зброе,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів* [13, т. 1, с. 143].

Своє продовження геніальна поетеса вбачала у житті своїх творів:

*Будуть приходити люди,
вбогі й багаті, веселі й сумні,
радоці й тугу нестимуть мені,
їм промовляти душа моя буде* [13, т. 5, с. 292].

Українська література пошевченківського періоду має прямі й опосередковані алюзії Шевченкового «Заповіту». Другим заповітом української літератури назвав Франковий «Мойсей» Юрій Шерех. Слідами шевченкового генія пішли поети ХХ ст. «Від діда Тараса» виніс Василь Симоненко усвідомлення національного як особистого:

*Не шукаю до тебе
Ні стежки, ні броду –
Ти у грудях моїх,
У чолі і в руках.
Упаду я зорею,
Мій вічний народе,
На трагічний і довгий
Чумацький твій шлях* [10, с. 197].

«Незле тихе слово» озвалося в наступних поколіннях продовженням традицій Шевченка послідовно та переконливо.

Висновки. Жанрова матриця через розгалуження видової модальності у процесі розвитку літератури та зміни історичних умов її функціонування постає у низці похідних, але цілком самостійних жанрів.

Жанр пам'ятника започатковується трансформацією оди та розвивається у переважно елегійній тональності заповіту, послання, автоепітафії, «останніх віршів».

Численні зразки світової поезії та виразні змістові концепти дозволяють говорити про заповіт як самостійний ліричний жанр, який має давнє коріння, тривалу історію розвитку і трансформацій. Поряд із молитвою, епітафією, клятвою, сповіддю заповіт може існувати і як жанр-вставка.

Семантичні інтенції жанру заповіту різновекторні, а поетичні форми розмаїті. Якісно оновленим постає жанр заповіту в українській літературі у творчості Тараса Шевченка, який у формі особистого прохання виразив волю народу.

Джерела та література

1. Бахтин М. Проблемы речевых жанров / Михаил Бахтин // Литературная учеба. – 1978. – № 1. – С. 211–115.
2. Івакін Ю. Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії до заслання / Юрій Івакін. – К. : Наук. думка, 1964. – 370 с.
3. Іванюк Б. Жанрологічний словник. Лірика / Богдан Іванюк. – Чернівці : Рута, 2001. – 92 с.
4. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : монографія / Нонна Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
5. Лейдерман Н. Теория жанра. Исследования и разборы : монография / Наум Лейдерман. – Екатеринбург : Ин-т филол. исслед. и образовательных стратегий «Словесник» УрО РАО ; УрГПУ, 2010. – 904 с.
6. Морсон Г. Антиутопия как пародийный жанр / Г. Морсон // Утопия и утопическое мышление: Антология зарубежной литературы : пер. с англ., нем., фр. и др. яз. / сост. В. А. Чаликова. – М. : Прогресс, 1991 – С. 233-251.
7. Одарченко П. «Заповіт» Тараса Шевченка (До 125-річчя з дня народження Т. Шевченка) / Петро Одарченко // Тарас Шевченко і українська література : зб. ст. / ред. О. Зінкевич. – К. : Смолоскип, 1994. – 424 с.
8. Пушкин А. Сочинения : в 3 т. / Александр Пушкин. – М. : Худ. лит., 1985. – Т. 1. – 735 с.
9. Рильський М. Вибрані твори : у 2 т. / Максим Рильський. – К. : Вид-во «Укр. Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2005–2006. – Т. 2 : Переклади. – 608 с.
10. Симоненко В. Твори : у 2 т. – Т. 1. – Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературознавчі статті. Сторінки щоденника / Василь Симоненко ; упоряд. Т. Білоус, О. Лищенко. – Черкаси : Брама-Україна, 2004. – 424 с.

11. Скуратівський В. Вічний заповіт / Вадим Скуратівський // Українська культура. – 2000. – № 9–10. – С. 5.
12. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе / Цветан Тодоров ; пер. з фр. Євген Марічев. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 162 с.
13. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1977–1979.
14. Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. . – К. : Наук. думка. – Т. 31. – С. 45–119.
15. Шевченківський словник : у 2 т. – Т. 1 // Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1976. – С. 230–231.
16. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : Вид-во худ. л-ри «Дніпро», 1994. – 687 с.

Левчук Тереза. «Завещание» Шевченко в контексте жанра. Активним жанротворческим фактором завещания является идейно-смысловой мотив. Многочисленные примеры таких стихов в мировой лирике канонизировали жанр стихотворения-завещания. Существуют апокрифические, элегические и сатирические образцы этого жанра. Стихи в жанре завещания написали Р. Геррик, Д. Донн, Д. Гурамишвили, Ю. Лапер, М. Лермонтов, Ю. Словацкий, Х. Ботев, В. Незвал, Ф. Гарсиа Лорка, П. Пазолини, Н. Гумилев, Н. Заболоцкий и др. Определяющее значение в структурно-смысловой целостности поэтического завещания имеет образ субъекта волеизъявления, выражающий ценностные ориентиры автора. В украинской литературе завещание как жанр утвердился в творчестве Тараса Шевченко, соединив личное и национальное начала в высокохудожественной поэтической форме. Идеи духовного завещания Шевченко нашли продолжение в творчестве многих украинских писателей 19 и 20 веков. В этом ряду – И. Франко, Леся Українка, В. Симоненко и др.

Ключевые слова: жанр, основной мотив, стихотворение-завещание, романтическое мировосприятие, традиция

Levchuk Tereza. Shevchenko's «Testament» in the Context of the Genre. Ideological and semantic motif is an active factor in genre matrix of testament. A large number of poems canonized genre of verse-testament in world lyrics. There are apocryphal, elegiac and satirical examples of this genre. R. Herrick, John Donne, D. Huramishvyly, J. Laper, M. Lermontov, J. Slovatskyu, H. Botev, V. Nezval, F. Garcia Lorca, P. Pasolini, N. Gumilev, N. Zabolotskii and other authors wrote poems in this genre. Image of a subject expression of will, which expresses the value orientations of the author has determining value in the structural and semantic integrity of the poetic testament. This genre established in ukrainian literature with T. Shevchenko's poems, that combines personal and national principle in highly poetic form. The idea of spiritual testament were continued in the work of many Ukrainian writers of the 19th and 20th centuries. In this number – I. Franko, Lesia Ukrainka, V. Symonenko etc.

Key words: genre, the main motive, poem-testament, romantic attitude, tradition.